

Instrument relationele en seksuele ontwikkeling

Een instrument voor onderzoek onder kinderen van 6 tot
en met 10 jaar

Auteurs: Ran van der Wal & Hanneke de Graaf

31-03-2025

Voorwoord

Onderzoek doen naar de ontwikkeling van kinderen van 6 tot en met 10 jaar is een hele uitdaging. Zeker op het gebied van weerbaarheid, relaties en seksualiteit. Kinderen leren van hun ouders en andere belangrijke personen in hun omgeving, waaronder leeftijdsgenoten, leerkrachten en andere voorbeelden in hun leven. Geleidelijk aan ontwikkelen ze naast kennis ook vaardigheden en gedrag. Het is belangrijk dat kinderen hierbij worden begeleid, zodat zij veilig en gezond op kunnen groeien. Deze ontwikkelingen noemen we ook wel de relationele en seksuele ontwikkeling. De begeleiding die kinderen hierbij krijgen relationele en seksuele opvoeding.

Bepaalde vaardigheden zijn op jongere leeftijd logischerwijs niet zo ontwikkeld als bij oudere kinderen, waardoor niet elke methodiek geschikt is voor het doen van onderzoek op deze leeftijd. Zo kunnen 6-jarigen over het algemeen nog niet goed genoeg lezen en schrijven om zelfstandig een vragenlijst in te vullen. Daarnaast is relationele en seksuele ontwikkeling, zeker in deze leeftijdsgroep, begrijpelijkerwijs een gevoelig thema. Dit vraagt om een leeftijdsgebonden en sensitieve aanpak, waarbij ouders en deskundige professionals worden betrokken.

Inzicht in de relationele en seksuele ontwikkeling van deze leeftijdsgroep en in het perspectief van de kinderen zelf is echter wél belangrijk. Alleen wanneer we weten wat kinderen nodig hebben en met welke vragen zij zitten, kunnen we zorgen voor een veilige en gezonde ontwikkeling. En kunnen ouders en professionals hen hierbij begeleiden. Als we bijvoorbeeld willen weten welke effecten voorlichting over weerbaarheid, relaties en seksualiteit thuis én op school kan hebben op de gezonde en veilige ontwikkeling van deze leeftijdsgroep, is het belangrijk om te (kunnen) onderzoeken wat kinderen weten, denken en kunnen als het gaat om deze thema's. We moeten weten waar zij mee bezig zijn en wat ze bezig houdt, om daar als volwassenen met onze informatie en begeleiding bij aan te kunnen sluiten. Een belangrijke vraag is dan ook: hoe kunnen we dit op een leeftijdsgebonden en sensitieve manier doen? En wie heeft daarbij welke belangrijke rol? Waarbij telkens de bescherming van kinderen en een veilige en gezonde ontwikkeling voorop staat. Daarover gaat dit rapport. Het beschrijft het proces waarmee onderzoekers en experts een meetinstrument hebben geselecteerd, aangepast en getest. Het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit heeft dit financieel mogelijk gemaakt.

Bij dit onderzoek hebben we hulp gehad van verschillende onderzoekers en experts, die we hiervoor willen bedanken. Ten eerste Titia Beek, die het onderzoek heeft opgezet, en onze adviseurs Henny Bos en Elsbeth Reitzema. Ook willen wij onze stagiaire-onderzoekers Ellen Minkin, Lieke Wetjens, Romy van den Driessche en Senna Dral bedanken voor hun enorme inzet en scherpe observaties en Kiki Borst en Eline Lanzing voor hun hulp bij transcriberen. De expertise van verschillende onderzoekers en leden van ethische commissie heeft ons geholpen een instrument te ontwikkelen wat zowel aan methodologische als ethische standaarden voldoet. Ook de inzichten en ervaringen die ouders en onderwijsprofessionals met ons hebben gedeeld waren onmisbaar. Daarnaast zijn we vooral de kinderen zelf dankbaar die ons lieten inzien wat wel en niet goed werkt bij een interview met deze

leeftijdsgroep. Ook bedanken we de scholen die het onderzoek hebben gefaciliteerd en vanzelfsprekend de ouders die toestemden in de deelname aan ons onderzoek. Tenslotte zijn we dank verschuldigd aan de leden van onze begeleidingscommissie: Belle Barbé, Sanderijn van der Doef, Anna Marah Jansen en Rik van Lunsen. Hun betrokkenheid tijdens het hele traject en wijze woorden hebben het eindresultaat ontegenzeggelijk beter gemaakt. Al deze mensen danken we voor hun kritische reflectie, sensitieve aanpak en gezamenlijke inzet voor de veilige en gezonde ontwikkeling van kinderen.

Wij hopen dat het Instrument Relationele en Seksuele Ontwikkeling het onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van jonge kinderen een stapje verder kan helpen.

Ran van der Wal en Hanneke de Graaf

Samenvatting

Onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6 tot en met 10 jaar is schaars. Dit heeft deels te maken met de beperkte beschikbaarheid van geschikte methodieken en belangrijke ethische kanttekeningen, overwegingen en soms ook bezwaren bij onderzoek naar dit thema in deze leeftijdsgroep. Hoewel er wereldwijd de afgelopen decennia steeds meer bekend is over de kennis, vaardigheden en attitudes ten aanzien van weerbaarheid, relaties en seksualiteit van kinderen, zijn er ook nog allerlei hiaten op het gebied van kennis en effectiviteit, die meer onderzoek en kritische reflectie behoeven. Zodat Rutgers en andere experts – in Nederland en in het buitenland – nog beter aan kunnen sluiten bij wat kinderen en jongeren nodig hebben. Maar ook bij wat ouders en professionals in het onderwijs en de zorg nodig hebben om kinderen hier zo goed mogelijk bij te begeleiden.

Onder begeleiding van onafhankelijk wetenschappers en experts, en in afstemming met scholen en ouders, ontwikkelde Rutgers een instrument wat geschikt is voor onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6 tot en met 10 jaar. De ontwikkeling van dit instrument startte met een zoektocht in de literatuur naar geschikte raamwerken om relationele en seksuele ontwikkeling af te bakenen en naar bestaande instrumenten om (delen) van de relationele en seksuele ontwikkeling te 'meten'. Daarnaast spraken we met 12 ouders, 8 onderwijsprofessionals, 7 onderzoekers en 4 leden van ethische commissies over welke thema's zij belangrijk vonden om te onderzoeken, welke methoden ze geschikt vonden en aan welke ethische randvoorwaarden onze methodiek zou moeten voldoen.

Een eerder door Finse onderzoekers ontwikkelde methodiek voor onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 3 tot en met 6 jaar (Cacciatore et al, 2024) leek aan te sluiten bij het geselecteerde raamwerk en bij de wensen en eisen van de geïnterviewde wetenschappelijke experts en praktijkexperts. Dit instrument bestond uit een vragenlijst in de vorm van tekeningen en bijbehorende vragen. De Finse onderzoekers waren bereid dit instrument met ons te delen, zodat we het aan konden passen om het geschikt te maken voor kinderen van 6 tot en met 10 jaar en voor de Nederlandse context. Na aanpassing bevat het instrument tekeningen en vragen over emotieherkenning, liefde, relaties, kennis van het lichaam, diversiteit, respect, kennis van voortplanting en volwassen seksualiteit, weerbaarheid (zowel online als offline) en privacy.

In de pilot-fase van het project werd het ontwikkelde instrument getest met 59 kinderen op 3 verschillende basisscholen. De interviews duurden gemiddeld 10 minuten, kort genoeg om de aandacht vast te houden of om de vragenlijst zelfs nog wat uit te breiden. De oudere kinderen (in groep 5 en 6) konden de vragenlijst ook goed zelfstandig invullen. Over het algemeen begrepen de kinderen de tekeningen en de vragen goed, hoewel er soms wat onduidelijkheid was bij (de betekenis van) de tekeningen over buitensluiten, volwassen seksualiteit, grenzen aangeven en diversiteit in relaties.

De resultaten van de pilot helpen ons om het instrument verder te ontwikkelen tot een betrouwbaar en valide instrument. Dit Instrument Relationele en

Seksuele Ontwikkeling (IRSO) kan gebruikt worden door onderzoekers die breed geïnteresseerd zijn in het begrijpen en duiden van de ontwikkeling van kinderen van deze leeftijd op het gebied van weerbaarheid, relaties en seksualiteit, maar ook voor onderzoek naar de effecten van relationele en seksuele opvoeding thuis en lessen relationele en seksuele vorming op school voor deze leeftijdsgroep.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting	4
1 Inleiding	8
1.1 Doel en vraagstelling	8
1.2 Methode	9
1.3 De begeleidingscommissie	10
1.4 Ethische toetsing	10
2 Inhoudelijke overwegingen	11
2.1 Het raamwerk Comprehensive Sexuality Education	11
2.2 Inzichten van ouders en onderwijsprofessionals	12
2.3 WHO Richtlijnen voor seksuele en relationele vorming	13
2.4 Conclusie	13
3 Methodologische overwegingen	15
3.1 Inzichten van ouders en onderwijsprofessionals	15
3.2 Inzichten van onderzoeksexperts	16
3.3 Conclusie	18
4 Ethische overwegingen	19
4.1 Inzichten van ouders en onderwijsprofessionals	19
4.2 Inzichten van leden van ethische commissies	20
4.3 Conclusie	21
5 Het instrument	22
5.1 Onderzoek in Finland	22
5.2 Relationele en seksuele ontwikkelingsthema's	22
5.3 Aanpassingen	23
5.4 Scoringstabel	23
6 De pilot	24
6.1 Interview training	24
6.2 Werving	24
6.3 Uitvoering van de Pilot	25
6.4 Methodologische bevindingen van de pilot	25
6.5 Inhoudelijke bevindingen van de pilot	27
7 Conclusie	28
7.1 Het proces en resultaat	28
7.2 Beperkingen	28
Literatuurlijst	30
Bijlage 1	32

1 Inleiding

Hoewel kinderen verschillende gevoelens hebben, behoefte hebben aan geborgenheid en intimiteit, en allerlei ontdekgedrag vertonen, is onderzoek naar de zogenaamde relationele en seksuele ontwikkeling van prepuberale kinderen schaars (Cacciatore et al., 2020; De Graaf & Rademakers, 2011; Flanagan, 2011). Daardoor is er weinig bekend over de specifieke kennis, vaardigheden en attitudes ten aanzien van weerbaarheid, relaties en seksualiteit van kinderen. Wel weten we dat kinderen een bepaalde ontwikkeling doormaken en met allerlei vragen zitten over de dingen die ze om zich heen zien en horen. Deze hiaten in de kennis over weerbaarheid, relaties en seksualiteit bij kinderen hebben deels te maken met de beperkte beschikbaarheid van geschikte methodieken en ethische bezwaren bij onderzoek naar seksualiteit in deze leeftijdsgroep. Het gebrek aan leeftijdsgebonden methoden vertaalt zich ook in een behoefte aan meer begrip van de specifieke effecten van relationele en seksuele opvoeding thuis en relationele en seksuele vorming op jonge kinderen. Zodat kinderen thuis en op school goed kunnen worden begeleid in een veilige en gezonde ontwikkeling.

Brede relationele en seksuele vorming op scholen is bedoeld om kinderen en jongeren toe te rusten met de kennis, vaardigheden en attitudes die ze nodig hebben voor een gezonde en veilige ontwikkeling (WHO & BZgA, 2010). De meeste basisscholen in Nederland besteden op enig moment aandacht aan relationele en seksuele vorming, de meeste ook vanaf jonge leeftijd (Beek & Reitzema, 2022). Verschillende experts in het veld onderstrepen ook het belang van vroeg beginnen met deze brede relationele seksuele vorming, zodat de kennis en vaardigheden aansluiten bij de ontwikkeling die kinderen doormaken (WHO & BZgA, 2010; UNESCO et al., 2018). Omdat het onderzoek naar de specifieke effecten van relationele en seksuele vorming zich richt veelal op adolescenten of jongvolwassenen (Montgomery & Knerr, 2018) of een enkele keer op kinderen in de hogere klassen van de basisschool (Bagchus, Martens & van der Sluis, 2010) is er een behoefte om meer te weten te komen over de specifieke effecten van leeftijdsgebonden en sensitieve relationele seksuele vorming vanaf jonge leeftijd. Zodat ouders en scholen hier beter bij kunnen worden begeleid.

1.1 Doel en vraagstelling

Het doel van dit project was het ontwikkelen van een instrument waarmee de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6 tot en met 10 jaar kan worden geduid, op een manier die aansluit bij de ontwikkeling die kinderen en jongeren meemaken en die voldoet aan alle ethische standaarden. De onderzoeksvraag luidde dan ook:

Hoe kan er op een leeftijdsgebonden en sensitieve manier onderzoek gedaan worden naar de gezonde relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen tussen de 6 en 10 jaar?

1.2 Methode

De ontwikkeling van het instrument verliep in drie fasen: een verkennende fase, een fase waarin een instrument geselecteerd en eventueel aangepast werd en een pilotfase.

De verkennende fase werd gestart met een zoektocht naar een geschikt raamwerk om de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6 tot en met 10 jaar af te bakenen¹. We wilden meerdere aspecten van relationele en seksuele ontwikkeling in kaart brengen en dus niet alleen focussen op gewenste gezondheidsuitkomsten, maar bijvoorbeeld ook op relaties, respect en weerbaarheid. Dit is ook in lijn met recente aanbevelingen van de WHO (Michielsen & Ivanova, 2022; UNESCO et al., 2018). De thema's die in dit literatuuronderzoek naar voren kwamen werden vervolgens voorgelegd aan ouders en onderwijsprofessionals, met de vraag welke zij relevant vinden voor kinderen in de leeftijd van 6 tot en met 10 jaar en wat zij belangrijk zouden vinden om mee te nemen. Hiervoor interviewden wij 11 moeders en 1 vader met kinderen van deze leeftijd en 8 onderwijsprofessionals (6 docenten, 1 directeur en 1 theaterdocente).²

Daarnaast onderzochten we in deze fase de (on)mogelijkheden voor leeftijdsgebonden en sensitieve methodieken. Dat deden we ten eerste door in de literatuur te zoeken naar bestaande methodieken voor onderzoek naar (delen van de) relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6 tot en met 10 jaar. Daarnaast werden interviews uitgevoerd met zowel onderzoeksexperts als praktijkexperts (ouders en onderwijsprofessionals). We vroegen 7 onderzoekers naar hun ervaringen met kinderen in deze leeftijdsgroep en of zij geschikte methodieken met ons konden delen. Ook interviewden we de eerdergenoemde ouders en onderwijsprofessionals over wat zij een geschikte manier van onderzoek naar relationele en seksuele ontwikkeling vinden.²

Onderzoek naar relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen brengen specifieke ethische uitdagingen met zich mee (Powell et al., 2018; Sparrman, 2014). Om in beeld te krijgen aan welke eisen ons instrument moet voldoen om deze uitdagingen het hoofd te kunnen bieden, spraken we weer met zowel wetenschappelijke experts als met ervaringsdeskundigen. In de interviews met de eerdergenoemde groep ouders en onderwijsprofessionals kwamen deze vragen ook aan bod.² Daarnaast spraken we met vier (vice-) voorzitters van ethische commissies (een focusgroep en een los interview).

Na de verkennende fase selecteerden we een methodiek die theoretisch het meest veelbelovend was om betrouwbare en valide inzichten te verkrijgen in de seksuele ontwikkeling van kinderen. Daarbij keken we ook welke instrumenten het meest tegemoetkwamen aan de methodologische en ethische randvoorwaarden die uit de interviews naar voren waren gekomen. We checkten of het gekozen instrument aan deze randvoorwaarden voldeed en pasten het aan waar nodig.

¹ Een uitgebreid verslag van het literatuuronderzoek is te vinden in het stageverslag van Ellen Minkin, op te vragen bij Rutgers;

² Een uitgebreid verslag van de interviews met ouders en docenten is te vinden in het stageverslag van Lieke Wetjens, op te vragen bij Rutgers.

In de pilot-fase van het project werd het ontwikkelde instrument getest op 3 verschillende basisscholen. Na deze test werden de methode, bevindingen en het proces geëvalueerd. De geleerde lessen werden verzameld en opgetekend in deze rapportage.

1.3 De begeleidingscommissie

Aan de start van het traject is een begeleidingscommissie samengesteld. Deze commissie is vijf keer samengekomen: tijdens een startbijeenkomst, na afronding van het literatuuronderzoek, na afronding van de interviews met ouders en onderwijsprofessionals, tijdens de ontwikkeling van het instrument en na afronding van de pilot op scholen.

1.4 Ethische toetsing

Voor twee fasen hebben we ethische goedkeuring aangevraagd en gekregen van de ethische commissie van de Universiteit van Amsterdam (UvA):

- Voor de dataverzameling onder ouders, leerkrachten en experts in fase 1;
- Voor de pilotstudie in fase 3.

2 Inhoudelijke overwegingen

Relationele en seksuele ontwikkeling is een ontzettend breed begrip. Het gaat zeker niet alleen over seksueel gedrag, maar vooral ook over vriendschap en verliefdheid, een positief zelfbeeld, respectvolle omgangsvormen, acceptatie van diversiteit, weerbaarheid en (het aangeven van) wensen en grenzen, zeker bij kinderen en pubers (WHO & BZgA, 2010). Voordat we van start konden met het zoeken naar goede instrumenten voor het meten van deze verschillende onderdelen van de relationele en seksuele ontwikkeling, moesten we dan ook eerst afbakenen op welke onderwerpen we ons wilden richten.

2.1 Het raamwerk *Comprehensive Sexuality Education*

Als richtlijn voor het zoeken van onderzoeksinstrumenten in de literatuur maakten we in eerste instantie gebruik van het raamwerk *Comprehensive Sexuality Education* van Michielsen en Ivanova (2022). In dit raamwerk zijn doelstellingen van seksuele vorming (en daarmee elementen van een gezonde relationele en seksuele ontwikkeling) beschreven als meetbare indicatoren. Voor ons onderzoek hebben we het raamwerk enigszins aangepast, waarbij enkele indicatoren werden verwijderd of aangepast om ze beter aan te laten sluiten bij de leeftijdsgroep 6- tot en met 10-jarigen.

We gebruikten elf (clusters van) uitkomstmaten uit het raamwerk van Michielsen en Ivanova (2022) in het zoeken naar meetinstrumenten. Tabel 1 geeft een overzicht van deze uitkomstmaten, het aantal instrumenten dat we per uitkomstmaat konden achterhalen en enkele voorbeelden van thema's binnen een cluster. De tabel laat zien dat het aantal instrumenten per uitkomstmaat varieert van 7 (respect voor seksuele diversiteit) tot 113 (opvattingen over genderrollen).

Hoewel deze exercitie resulteerde in maar liefst 254 instrumenten bleken hier nauwelijks bruikbare instrumenten bij te zitten. Veel van de domeinen zijn misschien wel gerelateerd aan een gezonde relationele en seksuele ontwikkeling maar maken hier niet zelf onderdeel van uit, zoals informatieverwerking of zelfbeheersing. Veel van de domeinen zijn ook (sterk) onderhevig aan de ontwikkeling van het kind, zoals kritisch denken, keuzes maken, zelfbeeld en genderidentiteit. De score van een kind op dergelijke instrumenten hangt dan eerder af van bij de leeftijdsgebonden cognitieve vaardigheden en bijvoorbeeld niet van de relationele en seksuele opvoeding. Daarnaast liepen we tegen de praktische belemmering op dat de overgrote meerderheid van deze instrumenten niet beschikbaar is.

Tabel 1 Overzicht van uitkomstmaten en instrumenten

Uitkomstmaat	Aantal instrumenten	Voorbeelden van domeinen
Kritisch denken	8	Informatieverwerking
Verstandige keuzes kunnen maken	16	Risicoperceptie; zelfbeheersing
Een veilig klimaat in de klas	16	Pesten; samenwerken
Sociale en emotionele vaardigheden	25	Emotieregulatie; empathie
Positief zelfbeeld	15	Lichaamsbeeld; eigenwaarde
Kennis van het lichaam	12	Benoemen geslachtsdelen; kennis van m/v verschillen
Opvattingen over gender discriminatie	16	Pesten of uitsluiten om gender of gender non-conform gedrag
Weerbaarheid	11	Grensoverschrijdend gedrag herkennen en weten wat je kunt doen
Positieve genderidentiteit	15	Kennis van eigen gender en zich hier goed bij voelen
Opvattingen over genderrollen	113	Gendernormen; stereotype opvattingen
Respect voor seksuele diversiteit	7	Kennis en acceptatie van seksuele diversiteit

2.2 Inzichten van ouders en onderwijsprofessionals

Zowel aan de ouders als de onderwijsprofessionals is een lijst met thema's voorgelegd, met de vraag of zij het belangrijk zouden vinden om hier bij kinderen van 6-10 jaar onderzoek naar te doen. Zowel de ouders als de onderwijsprofessionals vonden de meeste thema's geschikt en belangrijk om te onderzoeken. Sommige thema's vonden zij vooral relevant voor kinderen van 8-10 jaar. Dat geldt bijvoorbeeld voor online seksuele weerbaarheid, genderstereotypen, kennis van de puberteit, verliefdheid (ouders) en zelfbeeld (onderwijsprofessionals). Bij voortplanting werd kennis van de basis (waar baby's vandaan komen) wel relevant gevonden, maar niet de onderwerpen die pas later gaan spelen als iemand seksueel actief is (kinderwens en anticonceptie). Deze punten hebben we meegenomen.

De thema's seksuele weerbaarheid, kennis over het eigen lichaam, vriendschappen en emoties werden het beste ontvangen door zowel de ouders als de onderwijsprofessionals. Daarbij gaven beide groepen aan dat vriendschappen en emoties ook goed gecombineerd kunnen worden. Ontdekgedrag werd ook door zowel de ouders als de onderwijsprofessionals relevant gevonden, omdat beide groepen aangeven dat dit gedrag voorkomt en het van belang is om te weten wat oké en niet oké is. Tenslotte vonden beide groepen ook onderzoek naar de relationele en seksuele opvoeding thuis van belang. Beide groepen gaan ervan uit dat dit invloed heeft op de relationele en seksuele ontwikkeling en daarom ook onderzocht moet worden. Hierbij werd vooral ruimte om te ontdekken en vragen te kunnen stellen genoemd, als onderdeel van een gezonde en veilige relationele en seksuele ontwikkeling.

Tabel 2 Belang van verschillende thema's voor kinderen van 6-10 jaar volgens ouders en onderwijsprofessionals

Uitkomstmaat	Ouders	Onderwijs-professionals
Seksuele weerbaarheid	Ja	Ja
Online seksuele weerbaarheid	Ja (8-10 jaar)	Ja (8-10 jaar)
Zelfbeeld of lichaamsbeeld	Ja	Ja (8-10 jaar)
Ontdekkingsgedrag	Ja	Ja
Emoties	Ja	Ja
Vriendschappen	Ja	Ja
Verliefdheid	Ja (8-10 jaar)	Ja
Seksuele opvoeding thuis	Ja	Ja
Seksuele diversiteit	Ja	Ja
Genderstereotypen	Ja (8-10 jaar)	Ja (8-10 jaar)
Kennis van het eigen lichaam	Ja	Ja
Kennis over de puberteit	Ja (8-10 jaar)	Ja (8-10 jaar)
Kennis van voortplanting	Ja (basis)	Ja (basis)
Positieve kanten van seks	Ja/Nee	-

2.3 WHO Richtlijnen voor relationele en seksuele vorming

Uiteindelijk zijn we overgegaan op de competenties van de lesmethode 'Kriebels in je Buik' van Rutgers, welke gebaseerd zijn op het internationale raamwerk (2010) van de *World Health Organisation* (WHO) en de *Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung* (BZgA) en de internationale richtlijnen van UNESCO et al. (2018). Deze richtlijnen nemen een complete en positieve aanpak ten aanzien van relationele en seksuele ontwikkeling. Competenties die kinderen in verschillende leeftijdsgroepen zouden moeten leren, zijn per thema opgedeeld in kennis, vaardigheden en houdingen. Zo adviseert de WHO voor het thema 'kennis van het lichaam' voor kinderen in de leeftijdsgroep van 6-9 jaar: (1) kennis over biologische verschillen tussen mannelijke en vrouwelijk sekse, (2) vaardigheden voor het gebruik van de juiste woorden voor lichaamsdelen en hun functies en (3) een positieve houding ten aanzien van verschillende lichaamstypen (WHO-curriculum matrix, 2017). We keken vervolgens naar de doelenmatrices van Rutgers' relationele en seksuele vormingsinterventie voor kinderen in het basisonderwijs 'Kriebels in je Buik'. Deze specificeren de leerdoelen voor kennis, vaardigheden en houdingen voor relevante thema's en concepten per schoolgroep. Voor de ontwikkeling van ons instrument hebben we leerdoelen uit de doelenmatrix voor Groep 3 en 4, en die voor Groep 5 en 6 gebruikt. Uiteindelijk hebben we uit deze doelenmatrix de thema's geselecteerd die volgens ouders en onderwijsprofessionals het meest relevant waren en die we met de uiteindelijk gekozen methode konden onderzoeken.

2.4 Conclusie

Relationele en seksuele ontwikkeling omvat veel verschillende domeinen en subdomeinen. Er bestaan verschillende raamwerken en richtlijnen die alle verschillende thema's die onder een gezonde en veilige relationele en seksuele ontwikkeling vallen overzichtelijk weergeven. De doelenmatrix van het lespakket

'Kriebels in je Buik' bleek voor ons onderzoek het meest bruikbaar. Op basis van de inzichten van ouders en onderwijsprofessionals én de beschikbaarheid van methoden om onderzoek te doen naar een bepaald thema, hebben we hier een selectie uit gemaakt.

3 Methodologische overwegingen

In dit hoofdstuk beschrijven we waarmee we in onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen rekening moeten houden om het meetinstrument te laten aansluiten bij de ontwikkelingsfase. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om bepaalde cognitieve vaardigheden of de tijd dat kinderen zich kunnen concentreren. De belangrijkste vraag die hier centraal staat is: Welke methodieken zijn mogelijk bij kinderen van 6 tot en met 10 jaar?

3.1 Inzichten van ouders en onderwijsprofessionals

In het literatuuronderzoek kwamen verschillende methodieken naar voren die eerder zijn gebruikt voor onderzoek onder kinderen van 6 tot en met 10 jaar: observaties (door onderzoekers of door ouders/leerkrachten), vignetten, vragenlijsten, rollenspel, groepsdiscussie en interviews. Deze methoden hebben wij voorgelegd aan 12 ouders en 8 onderwijsprofessionals en hen gevraagd of zij denken dat deze methoden geschikt zouden kunnen zijn voor een onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6-10 jaar. Opvallend was dat ouders en onderwijsprofessionals erg op een lijn zitten wat betreft de voor- en nadelen van de verschillende methodieken.

Zowel de ouders als de onderwijsprofessionals die deelnamen aan de interviews vonden observaties (door de onderzoeker) geschikt, omdat kinderen hierdoor worden geobserveerd in hun natuurlijke omgeving en niet worden beïnvloed door het onderzoek (zie Tabel 3). Bij observaties door andere volwassenen dan de onderzoeker (zoals ouders en leerkrachten) zagen zowel de ouders als de onderwijsprofessionals wel een risico, namelijk dat dit onvoldoende zicht geeft op het perspectief van het kind. Ze vroegen zich af in hoeverre ouders en leerkrachten echt objectief kunnen zijn. Sommige ouders en leerkrachten dachten wel dat dit een aanvulling kan geven bij gebruik van andere methoden.

Het gebruik van vignetten (het bespreken van een korte situatieschets in de vorm van een verhaaltje, foto of filmpje) werd onder bepaalde voorwaarden als geschikt gezien. Een belangrijke voorwaarde was dat de situatieschets moest passen bij de leeftijd en geen expliciete beelden bevat, anders zou een risico kunnen zijn dat een kind iets te zien krijgt waar die nog niet klaar voor is. Zowel de ouders als de onderwijsprofessionals vonden een tekening geschikter dan een foto en sommige onderwijsprofessionals vonden een verhaaltje voor de jongste groep geschikter dan een plaatje.

Een rollenspel vonden vrijwel alle ouders ongeschikt, omdat dit als te abstract, invasief en normatief werd gezien. Bij de onderwijsprofessionals bestond verdeeldheid over deze methodiek. Een leerkracht dacht dat een poppenspel misschien wel kon werken. Andere leerkrachten dachten dat kinderen te snel in sociaal wenselijk gedrag zullen vervallen bij een rollenspel. Eén leerkracht dacht dat dit een geschikte methodiek zou kunnen zijn om kinderen zich in anderen te laten verplaatsen.

Ouders vinden de interviewmethode een goede manier om het kind aan zet te laten en tegelijkertijd veel te weten te komen. Docenten vonden dit ook, maar stelden hier ook voorwaarden aan. Interviews moeten kort en duidelijk zijn en qua taal en belevingswereld aansluiten op het niveau van het kind. Dat geldt vooral voor de jongste groep kinderen. Een groepsdiscussie vonden de meeste ouders en onderwijsprofessionals ook gepast, mits in een veilige omgeving (bijvoorbeeld in de klas met een vertrouwde gespreksleider). Een leerkracht merkte hier ook bij op dat het voor de jongere kinderen wel moeilijk kan zijn om echt de diepte in te gaan bij een groepsdiscussie.

Tabel 3 Geschiktheid van methodieken voor kinderen van 6-10 jaar volgens ouders en onderwijsprofessionals

Uitkomstmaat	Ouders	Onderwijs-professionals
Observaties door onderzoeker	Ja	Ja
Observaties door ouder/leerkracht	Ja, als aanvulling op andere methode	Ja, als aanvulling op andere methode
Vignetten	Ja, onder voorwaarden	Ja, onder voorwaarden
Rollenspel	Nee	Verdeeldheid
Groepsdiscussie	Ja, onder voorwaarden	Ja, onder voorwaarden
Interviews	Ja	Ja, onder voorwaarden

Los van deze specifieke methodieken gaven leerkrachten ons vanuit hun expertise van de ontwikkeling van kinderen van deze leeftijd nog een aantal algemene methodologische aandachtspunten mee. Het onderzoek moet vooral wat taal en kennis betreft haalbaar zijn voor de kinderen. Het taalgebruik moet dus aansluiten bij de leeftijd of een interview mag maximaal een kwartiertje duren. De leerkrachten gaven aan dat de spanningsboog van kinderen van deze leeftijd nog niet zo lang is. Daarnaast is het belangrijk dat het kind zich veilig voelt. Sommige kinderen zijn al heel kwetsbaar en een onderzoek moet dat niet erger maken.

3.2 Inzichten van onderzoeksexperts

We hebben zeven experts geïnterviewd met expertise op het gebied van onderzoek met jonge kinderen. Drie van deze onderzoeksexperts hebben een praktijkachtergrond terwijl vier een wetenschappelijke achtergrond hebben. Twee zijn internationale deskundigen en vijf hebben hun basis in Nederland.

De methoden die zij gebruikten of ontwikkeld hadden betroffen vooral vragenlijsten. Bij jonge kinderen werden deze in persoon afgenomen. Een enkele deskundige gebruikte vragenlijsten die kinderen zelfstandig konden invullen op de computer. Deze methode is alleen geschikt voor kinderen van 8 jaar en ouder. Bij gebruik van een Likertschaal (van bijvoorbeeld helemaal eens naar helemaal oneens) is het goed om deze te visualiseren, bijvoorbeeld met smileys. Een expert benadrukte het belang van het ontwikkelen van goede schalen die getest zijn bij kinderen in dezelfde leeftijdsgroep.

Verschillende experts gebruikten interviews met plaatjesboeken. Het voordeel van plaatjesboeken is dat ze ruimte laten aan kinderen om invulling te geven aan het onderzoek met eigen interpretaties. Tekeningen zijn hiervoor geschikter dan foto's omdat ze abstracter zijn. Dit sluit goed aan bij de aanpak van 'het kind leidt' dat door bijna alle deskundigen werd benadrukt. Daarom is het ook belangrijk om open vragen bij de plaatjes te stellen. Sommige experts kozen voor neutrale tekeningen zonder gezichtsuitdrukkingen. Dit was om onbewuste sturing te voorkomen en zodat kinderen van verschillende leeftijden en culturen zich in de plaatjes konden herkennen. Anderen kozen juist voor tekeningen die een breed scala aan diversiteit van ras, gender, seksuele oriëntatie, beperking, cultuur en religie vertegenwoordigden. Een wetenschappelijk expert gebruikte sorteerspelletjes waarmee kinderen categorieën konden maken. Deze werden ingezet om inzicht te krijgen in vooroordelen onder jonge kinderen. Met deze methodiek zou bijvoorbeeld de houding ten aanzien van diversiteit gemeten kunnen worden. Kinderen zouden plaatjes met personen van verschillende rassen, sekse en genders kunnen categoriseren om te beantwoorden wie er met elkaar kunnen trouwen of kinderen krijgen.

De experts hadden minder ervaring met observaties, rollenspellen en groepsgesprekken. Ze twijfelden aan de betrouwbaarheid van deze methoden. Vooral als ze door meerdere personen worden uitgevoerd is het gevaar dat ze minder systematisch worden toegepast. Een ander nadeel van rollenspellen en groepsgesprekken is de variatie in groepen. Minder homogene groepen, persoonlijke karakteristieken en verschillende groepsdynamieken kunnen tot heel verschillende uitkomsten leiden. Een deskundige had ervaring met *concept mapping* in onderzoek met (oudere) kinderen. Tijdens twee groepsgesprekken van elk 1,5-2 uur droegen kinderen ideeën aan rond een bepaald onderwerp. Daarna sorteerden en prioriteerden ze deze ideeën. De methodiek is geschikt om uit te vinden wat er leeft bij kinderen, maar vergt veel tijd en vereist een redelijk niveau van abstract denken. Daarom is deze methodiek minder geschikt voor onderzoek met kinderen onder de 10 jaar.

Net als leerkrachten benadrukten experts de grote verschillen in sociaalemotionele ontwikkeling en cognitieve- en communicatieve vaardigheden tussen kinderen van 6-8 jaar en kinderen van 8-10 jaar. Ook zijn er grote individuele verschillen tussen kinderen. De meeste kinderen van 6 jaar kunnen nog nauwelijks lezen en schrijven. Gezien hun beperkte taalontwikkeling moet de taal zo simpel mogelijk worden gehouden. Jongere kinderen leven erg in het hier en nu en kunnen minder goed in algemeenheden spreken. Een expert raadde aan vooraf te testen of een kind betrouwbare antwoorden kan geven. Bijvoorbeeld door ze te vragen of ze zich dingen van gisteren kunnen herinneren. Interpretaties van concepten zijn ook erg afhankelijk van de sociaalemotionele ontwikkeling van kinderen. Een 'beste vriend' van een jong kind is iemand waarmee het omgaat uit gewoonte of vanwege de behoefte aan een alliantie. Het concept "vriendschap" wordt waardevoller voor oudere kinderen. Ook moet rekening worden gehouden met een kortere concentratiespanne van jonge kinderen (5-20 minuten) vergeleken met die van oudere kinderen.

De deskundigen boden ook meer algemeen advies. Ze adviseerden simpele taal en de terminologie van kinderen zelf te gebruiken. Kinderen moeten aan het woord zijn en de benamingen van het gezin moeten worden gerespecteerd. Kinderen houden van schermen dus gebruik van tablets kan aantrekkelijk zijn.

Het voordeel is dat de data ook meteen beschikbaar is. Wel moet ervoor gewaakt worden dat kinderen begrijpen dat het niet om reactiesnelheid gaat zoals bij normale computerspelletjes.

Verschillende experts bespraken het belang van de onderzoeker als instrument. Ze vertelden het liefst samen te werken met jonge onderzoeksassistenten die bewezen affiniteit hebben met kinderen. Daarbij selecteerden ze op studenten die intuïtief goed met kinderen kunnen omgaan en kinderen zich op hun gemak laten voelen. De onderzoeksassistenten moeten worden getraind aan de hand van gedetailleerde draaiboeken. Ze moeten worden getest op interviewen en langzamerhand steeds zelfstandiger worden. Dat kan door eerst mee te lopen, dan onder begeleiding te interviewen en tenslotte zelfstandig de interviews uit te voeren.

Tenslotte brachten meerdere deskundigen het probleem van selectie bias op. Dit is lastig te ondervangen. Voor onderzoek onder kinderen moeten de ouders toestemming geven en bepaalde ouders zullen voor onderzoek naar het thema seksualiteit eerder toestemming geven dan andere ouders. Het kan dan helpen om scholen en ouders goed bij het onderzoek te betrekken. Experts adviseerden om scholen en ouders ruimte te geven om input te geven, vragen te stellen of de vragenlijst in te zien. Ook kan het helpen om iets tegenover hun deelname aan het onderzoek te stellen, zoals een consult, folder of links naar relevante websites. Tenslotte is het belangrijk een terugkoppeling over de bevindingen te geven aan de scholen.

3.3 Conclusie

Kinderen van 6 tot en met 10 jaar zijn volop in ontwikkeling, op alle mogelijke manieren. Zo ook op het gebied van weerbaarheid, relaties en seksualiteit. Maar ook de ontwikkelingen die zij doormaken op sociaal-emotioneel en cognitief vlak hangen hier sterk mee samen en beïnvloeden elkaar. In het ontwikkelen van een methodiek voor onderzoek onder kinderen van deze leeftijd moet hiermee rekening worden gehouden. Omdat de ontwikkeling op deze leeftijd zo snel gaat, is er ook veel verschil tussen de jongste kinderen en de oudere kinderen wat betreft methodologische mogelijkheden en beperkingen. Ouders, onderwijsprofessionals en experts bleken hierbij veelal dezelfde aandachtspunten naar voren te brengen. Kinderen zijn erg gevoelig voor sociaal wenselijkheid, dus het is belangrijk dat de gebruikte methodiek hen zo min mogelijk stuurt. Het kind moet echt 'aan zet' zijn. Ook vragen bepaalde methodieken vaardigheden die (vooral jonge) kinderen nog niet in huis hebben. Korte interviews, ondersteund met tekeningen, die qua taal en belevingswereld aansluiten op het niveau van het kind werden het meest gebruikt en geschikt geacht.

4 Ethische overwegingen

In dit hoofdstuk beschrijven we waar we in ons onderzoek rekening mee willen houden, als het gaat om toestemming en steun van zowel ouders als van ethische commissies. Wat maakt dat ouders toestemming geven voor deelname van hun kind aan een onderzoek naar relationele en seksuele ontwikkeling? En waar letten leden van ethische commissies op als ze een aanvraag krijgen voor een dergelijk onderzoek? Om antwoord te geven op deze vragen, hebben we weer gebruik gemaakt van de interviews met ouders en onderwijsprofessionals en daarnaast gesproken met vier leden van ethische commissies.

4.1 Inzichten van ouders en onderwijsprofessionals

Een algemene ethische voorwaarde voor het doen van onderzoek is dat het onderzoek belangrijk is en dat de resultaten ervan uiteindelijk de doelgroep die wordt onderzocht ten goede komen. Elf van de twaalf ouders vonden dat een onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen tussen de 6 en 10 jaar aan deze voorwaarde voldoet. Een onderzoek naar de gezonde ontwikkeling en de invloed van seksuele vorming op deze ontwikkeling zou scholen kunnen helpen om het draagvlak voor seksuele vorming te vergroten. Ook zouden ouders zelf meer handvatten willen krijgen om hun kinderen in dit proces te ondersteunen. Een ouder was van mening dat er op deze leeftijd nog geen relationele en seksuele ontwikkeling plaatsvindt en deze ouder vond onderzoek hiernaar dan ook per definitie niet relevant en ongepast.

Voor onderzoek onder kinderen van deze leeftijd naar dit gevoelige thema, is actieve geïnformeerde toestemming van de ouders een ethische vereiste. Wij vroegen ouders naar de voorwaarden waaraan een dergelijk onderzoek zou moeten voldoen, voordat zij toestemming zouden geven. Veel ouders vonden het vooral heel belangrijk om transparant te zijn over waar hun kind precies aan mee gaat doen. Alleen dan kunnen zij goed geïnformeerd instemmen. Hiervoor werd ook de mogelijkheid van een ouderavond een aantal keer genoemd. Ouders vonden het vooral belangrijk om inzage te hebben in beeldmaterialen, vragen en onderwerpen die aan hun kind getoond zouden worden. Na het onderzoek zouden de ouders ook graag terugkoppeling willen op de resultaten in het algemeen (mits de anonimiteit van hun kind kon worden gegarandeerd). Ook onderwijsprofessionals gaven aan dat het heel belangrijk is om ouders goed te informeren. Zij vonden het vooral belangrijk dat ouders goed begrijpen wat het doel is van het onderzoek.

Met betrekking tot de gebruikte methodiek keken ouders vooral kritisch naar de aard van eventueel beeldmateriaal. Geen van de ouders zegt in te zullen stemmen met een onderzoek waarin foto's worden gebruikt van naakte mensen of van pornografische aard. Ouders staan positiever tegenover het gebruik van tekeningen: veel ouders zouden bijvoorbeeld wel toestemming geven voor onderzoek waarin tekeningen van geslachtsdelen of mensen die seks hebben, worden gebruikt. Ouders vinden het ook belangrijk dat hun kind zelf graag wil meedoen. Het onderzoek moet daarom luchtig gepresenteerd worden en voor het kind leuk zijn om aan mee te doen. Ouders denken over het algemeen wel

dat hun kind het leuk zou vinden om mee te doen als het een interactief onderzoek is.

Het onderzoek zou volgens bijna alle ouders het beste plaats kunnen vinden op school, omdat dit een vertrouwde plek is waar het kind zich op diens gemak voelt. Thuis zou een minder goede plek zijn omdat kinderen zich daar ongemakkelijk kunnen voelen met een ouder in de buurt. Ook vonden ouders het te invasief om onderzoekers thuis uit te nodigen. Het onderzoek komt dan juist te dichtbij en kan een inbreuk zijn op de veilige omgeving thuis. Ze zouden zich dan minder snel opgeven voor dit onderzoek. Ook onderwijsprofessionals vinden school de beste plek voor dit onderzoek, maar geven wel aan dat de planning dan belangrijk is. Het begin van het schooljaar, december en de ramadan zijn geen handige periodes.

Veel ouders die wij hebben geïnterviewd zouden al meedoen aan het onderzoek omdat ze dit belangrijk vinden, maar om ouders die het minder met het onderzoek eens zijn mee te laten doen gaven ouders aan dat een kleine beloning genoeg was. Iets leuks voor het kind werd het meest genoemd maar ook reiskostenvergoeding voor de ouders, iets leuks voor het gezin of een cadeaubon werden genoemd als een goede beloning voor deelname aan het onderzoek.

4.2 Inzichten van leden van ethische commissies

Ook voor de ethische commissie staat het belang van het kind voorop. Dit geldt voor zowel het onderwerp van het onderzoek als de manier waarop het uitgevoerd wordt. Wettelijk wordt dat belang behartigd door de ouders. Daarom moeten ouders geïnformeerde toestemming geven voor deelname van hun kind aan het onderzoek. Ethisch gezien is het echter ook belangrijk om het kind goed te informeren. Het kind moet gehoord worden en deelname aan het onderzoek moet vrijwillig zijn. Er mag geen enkele dwang op het kind worden uitgeoefend, ook niet impliciet. Het kind moet de ruimte krijgen om vragen niet te beantwoorden, over te slaan of tussentijds met het onderzoek te stoppen. Onderzoekers moeten zich hierbij bewust zijn van hun overwicht op kinderen en daarom alert zijn op non-verbale signalen dat kinderen zich ongemakkelijk voelen of eigenlijk willen stoppen.

Vanuit het belang van het kind moet ook de veiligheid van de onderzoekslocatie en het onderzoek zelf gegarandeerd zijn. De locatie, zowel thuis als op school, moet veilig en vertrouwd zijn. Als de ouders bij het onderzoek aanwezig zijn, is het risico op sociaal wenselijkheid groot, omdat kinderen haarfijn aanvoelen welke antwoorden ouders wenselijk vinden. De leden van de ethische commissie zien dat als een methodologisch en niet als een ethisch probleem. Als seksuele vorming op school plaatsvindt, vinden leden van de ethische commissies de school ook geschikt als locatie voor het onderzoek.

Als het onderzoek in een ruimte plaatsvindt waarin een onderzoeker en een kind alleen zijn kan het 4-ogen-principe worden toegepast. Dit houdt in dat er nog een paar ogen meekijken ter bescherming van het kind. Dat kunnen bijvoorbeeld twee onderzoekers zijn. Een nadeel is dat het machtsverschil tussen kind en onderzoeker hiermee wordt vergroot. Daarom kan er ook gedacht worden aan ramen in de ruimte, de deur deels openlaten, camera's gebruiken of de

interacties op een andere manier opnemen. Het gebruik van camera's brengt overigens weer andere ethische kwesties met zich mee. Het 4-ogen-principe is momenteel alleen verplicht op de Leiden universiteit en niet op de drie andere universiteiten die deelnamen aan ons onderzoek.

We legden verschillende soorten methodieken voor aan de leden van de ethische commissie. Ten aanzien van observaties maakten ethische commissieleden een onderscheid tussen algemene observaties en observaties van individuele kinderen. Voor het laatste moeten ouders actief geïnformeerd toestemming geven; bij algemene observaties hoeft dit niet. Ethisch gezien hadden zij geen bezwaren tegen geen van de methodieken. Ze benadrukten dat ouders en kinderen goed geïnformeerd moeten worden over plaatjes die voor ophef kunnen zorgen, bijvoorbeeld over plaatjes van naakte mensen of geslachtsdelen. Ouders moeten ook de mogelijkheid hebben om meer informatie op te vragen of om de materialen in te zien.

Ethische goedkeuring wordt soms gezien als een "go/no go" van de ethische commissie. Het is echter een continu proces. De onderzoeker moet een ethisch kompas hebben en zich steeds afvragen of die ethisch aan het handelen is. Dit betekent voorzorg door goede informatie over het onderzoek, maar ook goede nazorg. De onderzoeker moet ervoor zorgen dat er een vertrouwenspersoon is waarbij kinderen of hun ouders die hier behoefte aan hebben terecht kunnen. Ook moeten ouders laagdrempelig bezwaar kunnen maken. Bij kinderen kunnen vragen opkomen tijdens het onderzoek en leerkrachten en scholen moeten in staat zijn om deze te beantwoorden. De onderzoeker kan ze hiervoor ook van de benodigde informatie voorzien, bijvoorbeeld met folders of links naar relevante websites. Ook zou er een terugkoppeling over bevindingen moeten plaatsvinden naar ouders, kinderen, de scholen en andere deelnemers aan het onderzoek.

Een vergoeding vinden de leden van de ethische commissie niet nodig. Misschien wel als we ouders een uur interviewen maar kinderen niet. Iemand opperde dat het misschien wel ethisch zou zijn een vergoeding te geven aan deelnemers met een lage sociaaleconomische status. Een ander was daar juist op tegen omdat het ook als druk kan worden ervaren en het de vrijwillige deelname kan ondermijnen. Het zou beter zijn dat iedereen of wel, of geen vergoeding zou krijgen.

4.3 Conclusie

Ook als het gaat om ethische overwegingen zien we dat ouders, onderwijsprofessionals en leden van ethische commissies op één lijn zitten. In de gesprekken komen steeds dezelfde thema's naar voren: veiligheid (onder andere door het 4-ogen principe), geen schade doen (onder andere door het gebruik van tekeningen in plaats van foto's en het regelen van nazorg), transparantie (duidelijk zijn naar ouders en kinderen waar het onderzoek over gaat, inzage in de methodiek), toestemming (van ouders en kind) en vrijwilligheid (geen druk uitoefenen, altijd mogen stoppen). Als aan deze voorwaarden is voldaan, zien ouders, onderwijsprofessionals en leden van ethische commissie geen bezwaar tegen onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van jonge kinderen. Deze feedback en belangrijke voorwaarden nemen wij dan ook mee in het beoogde instrument.

5 Het instrument

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe we tot het instrument zijn gekomen, welke thema's in het instrument zijn opgenomen en hoe we de scoring hebben ontwikkeld. Het instrument (plaatjesboek met open vragen) en de scoring zijn te vinden in Bijlage 1 van dit rapport.

5.1 Onderzoek in Finland

Op basis van de inhoudelijke, methodologische en ethische bevindingen uit hoofdstuk 2, 3 en 4 selecteerden wij de methodiek van een vragenlijst met plaatjes en open vragen. Omdat de thema's 'emotieherkenning' en 'respect voor diversiteit' belangrijk zijn in de relationele en seksuele ontwikkeling zou een instrument met generieke personen en neutrale gezichtsuitdrukkingen niet geschikt zijn. Het instrument dat Finse onderzoekers van *Väestöliitto, the Family Federation of Finland* ontwikkeld hadden om de impact van seksuele vorming bij 3-6-jarigen te meten leek wel geschikt (Cacciatore et al, 2024). Net als het lespakket 'Kriebels in je buik' is dit instrument gebaseerd op de Europese aanbevelingen voor complete seksuele vorming (WHO & BzGA 2010, UNESCO, 2018). Het instrument bestaat uit een vragenlijst in de vorm van tekeningen en bijbehorende open vragen over de aanbevolen thema's. Het leek daarom een goede optie om ons instrument voor relationele en seksuele ontwikkeling te baseren op dit Finse instrument. Wij vroegen en kregen toestemming van de Finse onderzoekers om dit instrument te gebruiken. Dr. Cacciatore stuurde ons ook extra tekeningen waarmee we het instrument konden aanpassen voor kinderen van de leeftijdsgroep 6-10 jaar.

5.2 Relationele en seksuele ontwikkelingsthema's

Het instrument beoogt zowel beknopt te zijn als een zo breed mogelijk spectrum van leeftijdsgebonden relationele en seksuele ontwikkelingsthema's te meten. De volgende thema's zijn opgenomen in het instrument:

1. Emotieherkenning en relaties: vriendschap, buitensluiting en verliefdheid (kennis, houdingen en gedrag).
2. Kennis van het lichaam, namelijk de benaming en functies van geslachtsdelen.
3. Diversiteit in vriendschappen, relaties en gezinssamenstellingen (kennis, houdingen en gedrag).
4. Kennis van voortplanting: zwangerschap, conceptie en geboorte.
5. Kennis van volwassen seksualiteit.
6. Weerbaar gedrag ten aanzien van online beelden van seks.
7. Houdingen en gedrag ten aanzien van grensoverschrijding.
8. Houdingen ten aanzien van privacy.

We ontwikkelden twee versies: één voor kinderen in Groep 3 en 4 en een andere voor kinderen in Groep 5 en 6. De versie voor de oudere kinderen bevat dezelfde tekeningen en vragen als de versie voor de jongere schoolgroep. Extra tekeningen en vragen beogen meer geavanceerde kennis op te halen die past bij deze oudere leeftijdsgroep. Omdat kinderen in Groep 5 en 6 goed kunnen lezen

hebben we de vragen bij de plaatjes gezet. Op deze manier wilden we testen of de oudere kinderen de vragen zelfstandig konden beantwoorden. Voor een aantal thema's die in het vooronderzoek als 'belangrijk' naar voren kwamen konden we geen adequaat plaatje vinden. Bij toekomstige aanpassing van het instrument zou overwogen moeten worden om het thema 'positief zelfbeeld en lichaamsbeeld' op te nemen. Met een nieuw plaatje zou kennis over verschillen tussen mediabeeldvorming over uiterlijk en de realiteit uitgevraagd kunnen worden en wat de invloed hiervan kan zijn op het eigen lichaamsbeeld. Bij het thema 'seks in de media/online' vragen we alleen naar weerbaar gedrag bij het zien van ongewenste beelden. Met een ander plaatje zou ook naar voordelen en risico's van het plaatsen van eigen foto's op sociale media gevraagd kunnen worden.

5.3 Aanpassingen

Voorafgaand aan de daadwerkelijke pilot hebben we het instrument *ge-pretest* onder drie kinderen van 6, 9 en 10 jaar. We interviewden de kinderen online in de Microsoft Teams omgeving. De interviews, inclusief tijd voor het geven van toestemming, duurden ongeveer 10 minuten. Naar aanleiding van deze *pretest* hebben we de volgorde van de plaatjes veranderd. Het instrument begon met het concept 'kennis van het lichaam' waarbij kinderen meteen werden geconfronteerd met een blootplaatje. Dat was te confronterend voor het jongste kind. Daarom start het instrument nu met het concept 'vriendschap'. Tijdens de pilot liepen we tegen andere punten aan, met name ten aanzien van onduidelijkheden in de vraagstelling maar ook ten aanzien van de plaatjes zelf. Als deze eenvoudig te corrigeren waren zonder de aard van het instrument aan te tasten deden we dat gedurende de pilot. Kwesties die substantiële aanpassing vereisen worden hieronder als bevindingen van de pilot gerapporteerd. De literatuur over interviewen van kinderen adviseert geen 'waarom' vragen te stellen, omdat iemand dan het gevoel kan krijgen zich te moeten verdedigen (Sun et al, 2023). Het alternatief "*Wat maakt dat je dat denkt*" is echter een mondvul. Vooral voor de kinderen in Groep 5 en 6 die de vragen lezen leek ons "waarom wel of niet" eenvoudiger.

5.4 Scoringstabel

De scoringstabel is ook gebaseerd op het Finse instrument (Cacciatore, 2024). Antwoorden worden gescoord op een schaal van 0-2: 0=weet het niet/verkeerde inschatting, 1=gedeeltelijk adequaat antwoord, 2=adequaat antwoord. Zoals eerder gemeld was ons doel om een zo breed mogelijk spectrum van relationele en seksuele ontwikkelingsthema's beknopt te kunnen onderzoeken. Rekening houdend met de bevindingen van het vooronderzoek worden de belangrijkste thema's uitgebreider uitgevraagd. Zo kunnen kinderen voor het thema 'Grensoverschrijding en weerbaarheid' maximaal 14 punten krijgen terwijl het thema 'Kennis van volwassen seksualiteit' maximaal 2 punten scoort. Andere thema's met hoge scoremogelijkheden betreffen 'Emotieherkenning & Relaties' (14 punten voor Groep 3 en 4, 16 punten voor Groep 5 en 6) en 'Diversiteit' (14 punten voor Groep 5 en 6).

6 De pilot

In dit hoofdstuk beschrijven we de voorbereiding en uitvoering van de pilot, feedback van de kinderen op het instrument en de inhoudelijke bevindingen van het onderzoek. In de voorbereidende fase ging het om trainen van de stagiaires en het werven van basisscholen en ouders. Met de pilot wilden we uitvinden of het instrument duidelijk en uitvoerbaar was en hoe de kinderen het instrument ervaarden. Met deze informatie kan het instrument verder aangescherpt worden in de toekomst. Ondanks dat het doel van de pilot was om procesdata te verzamelen rapporteren we ook de meest opvallende inhoudelijke bevindingen van de pilot.

6.1 Interview training

De pilot is uitgevoerd door twee stagiaires als onderzoekers. In de voorbereidende fase leerden ze over het interviewen van jonge kinderen in gesprekken met de stagebegeleider en vanuit de literatuur (Sun et al, 2023, Ponizovsky-Bergelson, 2019). Ook bestudeerden ze de handleiding van het *Sexual Knowledge Picture Instrument* (SKPI) (van Ham et al, 2022) dat gedetailleerde instructies geeft over het uitvoeren van onderzoek met een vergelijkbaar instrument. Om hun interviewvaardigheden te verbeteren hebben ze het interview nagespeeld, observeerden ze elkaar tijdens de datacollectie en bespraken wat ze konden verbeteren. Hierdoor werden ook al de eerste kleine problemen met het instrument eruit gehaald.

6.2 Werving

Met het oog op diversiteit van basisscholen (wat betreft stedelijkheid en denominatie) begonnen de stagiaires met een brede insteek te werven. Hiervoor gebruikten ze <https://scholenopdekaart.nl/>. Na het sturen van E-mails contacteerden ze de scholen telefonisch. Daarnaast deelde Rutgers een oproep binnen de GGD en hebben zowel de stagiaires als Rutgers collega's scholen in hun eigen netwerken benaderd. Van de 50 basisscholen die benaderd zijn waren er vier bereid mee te doen. Bij één van de scholen was er geen enkele ouder die toestemming gaf voor deelname van hun kind. De resterende drie basisscholen waren alle drie door persoonlijke connecties geworven. De meest genoemde reden voor niet-deelname was gebrek aan tijd. De scholen kampten met personeelstekorten en een (te) hoge werkdruk waardoor ze geen tijd hadden voor dit onderzoek. De terughoudendheid had ook deels te maken met de gevoeligheid van het onderwerp. Vanwege de morele paniek rondom de projectweek *Lentekriebels* en geen zin in ophef onder ouders leken scholen huiverig om mee te doen. Eén school weigerde deelname na inzage van het instrument omdat deze school het instrument te heteronormatief vond en de vraagstelling ten aanzien van 'bloot' te negatief.

De deelnemende scholen informeerden de ouders over het onderzoek. Ze deelden de informatiebrief voor ouders die door Rutgers en de UvA was geschreven. Hierin werden het doel, de methode en tijdsinvestering van het onderzoek uitgelegd en benadrukt dat deelname vrijwillig was. Ouders werden ook geïnformeerd over het gebruik van enkele blootplaatjes. Daarnaast werd

uitgelegd bij welke vertrouwenspersoon ouders terecht konden voor nazorg en bij wie om vragen te stellen of het instrument in te kijken. Met een *Qualtrix*-link konden ouders actief geïnformeerd toestemming geven en hun kinderen aanmelden. Enkele ouders vroegen om inzage van het instrument. Deze boden we een Teams-meeting aan omdat het instrument nog niet per email gedeeld kon worden. De ouders die hier tijd voor maakten gaven toestemming voor deelname van hun kinderen en moedigden ook andere ouders aan tot deelname. In totaal deden 59 kinderen mee aan de pilot, 22 in school 1, 19 in school 2 en 18 in school 3.

Tabel 4 Deelname kinderen 6-10 jaar per schoolgroep

Groep	Kinderen	Interview	Zelfstandig
3	14	14	0
4	12	12	0
5	18	13	5
6	15	12	3
Totaal	59	51	8

6.3 Uitvoering van de Pilot

De deelnemende scholen stelden een rustige ruimte beschikbaar waarin het onderzoek kon plaatsvinden. De ene stagiaire voerde het interview uit terwijl de ander observeerde en notities maakte. We gebruikten de audiofunctie in de Microsoft Teams omgeving om interviews op te nemen. Audio-opnames bieden een extra laag bescherming voor het kind. Ook vergemakkelijken ze het transcriberen van interviews vanwege de transcribeeroptie in Teams. Een gedeelte van de kinderen in Groep 5 en 6 heeft de vragen zelfstandig beantwoord. In dat geval nam de stagiaire de geïnformeerde toestemming door met het kind en gaf zij uitleg over het onderzoek en hoe ze naar het volgende of vorige plaatje konden gaan. Daarna ging zij buiten de ruimte zitten om het kind privacy te bieden. De deur bleef op een kier zodat het kind haar kon benaderen met eventuele vragen. Na een voorlopige analyse van de data werden algemene bevindingen teruggekoppeld naar de scholen. We benadrukten dat deze met voorzichtigheid moesten worden geïnterpreteerd en dat de kleine steekproef en het gebrek aan een referentiegroep verhinderen dat er duidelijke conclusies konden worden getrokken.

6.4 Methodologische bevindingen van de pilot

De interviews duurden gemiddeld 10 minuten. Dit was kort genoeg voor de concentratiespanne van zowel de oudere als de jongere kinderen. Verreweg de meeste kinderen konden hun aandacht goed bij de vragen houden. Daarom zou overwogen kunnen worden plaatjes toe te voegen om extra thema's en concepten uit te vragen. In dat geval moet de totale tijdsduur wel onder de 15 minuten blijven.

Bij de interviews bleek dat het laten zien van plaatjes op de laptop tot veel afleiding zorgde. Bij het gebruik van uitgeprinte plaatjes was er meer interactie met onderzoekers. De laptop hebben we daarna alleen voor audio-opnames gebruikt. Daarbij bleek de richting van de laptop een groot verschil uit te maken voor de audiokwaliteit. De meest optimale situatie was het gebruik van fysieke

plaatjes waarbij voor goede audiokwaliteit de laptop gericht was op het kind, maar halfgesloten, zodat het kind niet naar de laptop bleef kijken. We vonden geen grote belemmeringen voor het zelfstandig beantwoorden van de vragen door kinderen in Groep 5 en 6. Deze kinderen waren over het algemeen sneller klaar met het onderzoek maar gaven wel minder uitgebreide antwoorden.

De meeste kinderen gaven aan het instrument soms makkelijk en soms moeilijk te vinden. Ze vonden de plaatjes leuk, het onderzoek ook en niet te lang. Een kleine groep kinderen vond de plaatjes lastig. Ze kenden de antwoorden maar wilden het niet zeggen, sloegen deze vragen over, en één kind hield op dat moment op met het onderzoek. Eén kind zei dat het onderzoek minder cringe was dan verwacht.

De kinderen in Groep 3 en 4 leken onbevangerder dan die in Groep 5 en 6. Ze spraken makkelijk en leken meer open te zijn. Onder oudere kinderen leek de invloed van sociale wenselijkheid minder groot bij het zelfstandig beantwoorden van de vragenlijst dan in face-to-face interviews. Ze sloegen bijvoorbeeld makkelijker vragen over.

Over het algemeen was het instrument duidelijk. De meeste kinderen begrepen de vragen maar sommige plaatjes waren wat onduidelijk:

Concept: Buitensluiten

Een minderheid van kinderen interpreteerde dit plaatje niet als buitensluiting, maar als stout gedrag van het meisje dat de dinosaurus afgepakt heeft. Dit zou wellicht ondervangen kunnen worden door een plaatje waarop ze de dinosaurus voor zich houdt. Ook werd weinig gerapporteerd dat het meisje door een groep jongens werd buitengesloten omdat meisjes niet met dino's spelen. Een specifieke vraag over de reden van buitensluiten zou misschien meer inzicht kunnen geven in het al dan niet aanwezig zijn van deze genderdynamiek.

Concept: volwassen seksualiteit

Dit plaatje zorgde voor de grootste variatie in antwoorden. Feitelijke beschrijvingen zoals naakt knuffelen kwamen het meest voor. Ongeveer een kwart van de kinderen interpreteerde het als seks. Om beter inzicht te krijgen in herkenning van volwassen seksualiteit zal er een realistischer plaatje gevonden moeten worden. Dit is besproken met de begeleidingscommissie. Deze stelde een ander plaatje voor waar volwassenen op een natuurlijkere manier seks hebben, zonder expliciet te zijn (zie bijvoorbeeld de afbeelding in Van der Doef & Latour, 2009). Meer context, namelijk een bed, zou ook kunnen helpen. Prof. Bos van de UvA verwachtte dat dit nieuwe plaatje waarschijnlijk wel door de ethische commissie zou worden geaccepteerd.

Concept: grensoverschrijding en weerbaar gedrag

De meeste kinderen zagen hier een jongetje die niet met oma wilde knuffelen. Een minderheid van kinderen had een afwijkende interpretatie en dachten dat oma het jongetje wilde tegenhouden. Met een situatiebeschrijving van "oma wil knuffelen maar het kind wil dat niet" zou dit opgelost zijn en direct naar houdingen en gedrag gevraagd kunnen worden.

Concept: diversiteit in relaties

Bijna alle kinderen interpreteerden dit plaatje als twee jongens die trouwen, maar een enkeling zag de sluier als een rare doek. De acceptatie van het huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht was zo hoog dat de vraag waarom ze wel of niet kunnen trouwen overbodig leek te zijn. Dit zou anders kunnen zijn in conservatievere contexten dus het lijkt ons goed om deze vraag te blijven stellen.

6.5 Inhoudelijke bevindingen van de pilot

De meest opvallende inhoudelijke bevinding van dit pilotonderzoek is de hoge herkenning van grensoverschrijding en uitingen van weerbaar gedrag. Vrijwel alle kinderen rapporteerden dat je bij grensoverschrijding moet zeggen dat je iets niet wil of niet leuk vindt, of "stop, hou op" zeggen. De meeste kinderen konden ook de escalatiestap van een volwassene raadplegen benoemen. Ook hadden de meeste kinderen de verwachting dat oma het kind zou respecteren als het zou aangeven niet te willen knuffelen. Een enkeling vond dat oma eerst toestemming moest vragen en haar excuses moest aanbieden.

Een andere opvallende bevinding is de hoge acceptatie in diversiteit van verschillende relaties en gezinsvormen. De meeste kinderen vonden een homohuwelijk of een gezin met twee moeders heel normaal. Ze vonden dat iedereen zelf mocht kiezen met wie je ging trouwen. De enige kanttekening die ze hierbij plaatsten waren kwesties van reproductie. Zo zeiden enkele kinderen dat er een hulpvader nodig was, of dat ze dan kinderen moesten adopteren. Een aantal kinderen vertelde dat ze ook iemand kende met twee moeders.

Kennis over voortplanting was over het algemeen laag. De meeste kinderen herkenden zwangerschap maar kennis over conceptie of bevalling was veel minder groot, ook bij de oudere kinderen.

7 Conclusie

Onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen is niet eenvoudig. Relationele en seksuele ontwikkeling is een ontzettend breed concept, wat met veel andere ontwikkelingen (sociaal-emotioneel, cognitief) samenhangt. Kinderen van 6 tot en met 10 jaar zijn volop in ontwikkeling en er moet dan ook rekening worden gehouden met zowel belangrijke methodologische als ethische voorwaarden die bijdragen aan een leeftijdsgebonden, sensitieve en veilige wijze van onderzoek doen. We hebben er daarom voor gekozen om voor de ontwikkeling van ons instrument een groot aantal verschillende bronnen te raadplegen: literatuur, ouders, onderwijsprofessionals, wetenschappelijke experts, leden van ethische commissies en niet te vergeten de kinderen zelf. Dit heeft gezorgd voor een rijke basis aan inzichten.

7.1 Het proces en resultaat

Uit alle beschikbare raamwerken kozen wij uiteindelijk voor de doelenmatrix van het lespakket 'Kriebels in je Buik'. Deze bleek het best bruikbaar en goed aan te sluiten bij de inzichten van ouders en onderwijsprofessionals. Ook bleken Finse onderzoekers een instrument te hebben ontwikkeld voor onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van 3-6 jarigen wat goed bij deze doelenmatrix aansloot en wat zij ook beschikbaar wilden stellen aan Rutgers (Cacciatore et al, 2024). Dit instrument bleek bovendien te voldoen aan de eisen die ouders, onderwijsprofessionals, wetenschappelijke experts en leden van ethische commissies stelden voor onderzoek naar dit thema in de leeftijdsgroep 6-10 jaar.

Met enige aanpassingen kwamen we tot het meetinstrument wat te vinden is in de bijlage. Een pilot van dit instrument onder 59 kinderen op 3 verschillende scholen liet zien dat het instrument over het algemeen goed bruikbaar was en dat de interviews aan de hand van dit instrument positief door de kinderen werden ontvangen. Ook waren de meeste plaatjes en vragen begrijpelijk, maar zijn verbeteringen mogelijk voor de concepten buitensluiten, volwassen seksualiteit, grenzen aangeven en diversiteit in relaties. De pilot leverde concrete aanwijzingen op hoe we het instrument op deze punten kunnen verbeteren. Het verbeterde instrument kan in de toekomst ingezet worden voor onderzoek naar de relationele en seksuele ontwikkeling van kinderen van 6-10 jaar, mogelijk ook voor onderzoek naar de effecten van relationele en seksuele vorming op deze leeftijdsgroep.

7.2 Beperkingen

De bevindingen van deze pilot moeten met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd gezien de selectiebias. Het is ons niet gelukt deelnemers van scholen buiten de randstad of religieuze scholen te rekruteren. De scholen die meededen bevonden zich allemaal in Utrecht en staan bekend als progressief. De ouders die toestemming hebben gegeven voor deelname van hun kind aan dit onderzoek hebben wellicht meer vertrouwen in wetenschappelijk onderzoek en staan mogelijk meer open voor relationele en seksuele voorlichting en

opvoeding dan andere ouders. Dit zou de grote mate van progressieve opvattingen over diversiteit in relaties kunnen verklaren.

Omdat het instrument zich op leeftijdsgebonden thema's en concepten richt is het wellicht minder geschikt voor onderzoek naar het effect van relationele en seksuele vorming in een open en liberale context. In een dergelijke context valt te verwachten dat ouders kinderen ook relationele en seksuele kennis en vaardigheden meegeven. Hierdoor ontstaat contaminatie van een eventuele controlegroep. Dit instrument kon inderdaad geen effect van relationele en seksuele vorming aantonen onder 3-6-jarigen in Finland (Cacciatore et al, 2025). In een meer gesloten en conservatieve omgeving draagt relationele en seksuele vorming wellicht meer bij aan de kennis, houding en vaardigheden van kinderen en is het mogelijk makkelijker om effect aan te tonen.

De pilot richtte zich vooral op procesinzichten van de pilot en inhoudelijke inzichten over het instrument. De scoring van het instrument vereist echter meer aandacht.

Literatuurlijst

- Bagchus, L., Martens, M., Sluis, M. van der (2010). *Relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs: Een effect- en procesevaluatie van de leskaternen "Relaties & Seksualiteit" en "Lekker in je vel"*. Amsterdam: ResCon.
- Beek, T.F., & Reitzema, E. (2022). *Relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs: Peiling onder schoolleiders*. Rutgers Intern Rapport.
- Cacciatore, R. S. M., Ingman-Friberg, S. M. L., Lainiala, L. P., & Apter, D. L. (2020). Verbal and behavioral expressions of child sexuality among 1–6-year-olds as observed by daycare professionals in Finland. *Archives of Sexual Behavior*, 49, 2725-2734.
- Cacciatore, R., Öhrmark, L., Kontio, J., Apter, D., Ingman-Friberg, S., Jokela, M., Sajaniemi, N., Korkman, J. & Kaltiala, R. (2024). What do 3–6-year-old children in Finland know about sexuality? A child interview study in early education. *Sex Education*, 24(3), 291-310.
- Cacciatore, R., Kontio, J., Öhrmark, L., Apter, D., Ingman-Friberg, S., Jokela, M., Sajaniemi, N., Korkman, J. & Kaltiala, R. (2025). Three-to-six-year-olds' sexuality-related knowledge in Finland: impact of early education professionals' training. *Sex Education*, 1-17.
- De Graaf, H., & Rademakers, J. (2011). The psychological measurement of childhood sexual development in Western societies: Methodological challenges. *Journal of Sex Research*, 48, 118-129..
- Flanagan, P. (2011). Making sense of children's sexuality: Understanding sexual development and activity in education contexts. *Waikato Journal of Education*, 16, 69-79.
- Michielsen, K., & Ivanova, O. (2022). *Comprehensive sexuality education: Why is it important?* Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/719998/IPOL_STU\(2022\)719998_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/719998/IPOL_STU(2022)719998_EN.pdf)
- Montgomery, P., & Knerr, W. (2018). Review of the evidence on sexuality education: report to inform the update of the UNESCO International technical guidance on sexuality education. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000264649>.
- Ponizovsky-Bergelson, Y., Dayan, Y., Wahle, N., & Roer-Strier, D. (2019). A qualitative interview with young children: What encourages or inhibits young children's participation?. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1609406919840516.
- Powell, M. A., McArthur, M., Chalmers, J., Graham, A., Moore, T., Spriggs, M., & Taplin, S. (2018). Sensitive topics in social research involving children. *International Journal of Social Research Methodology*, 21, 647-660.
- Sparrman, A. (2014). Access and gatekeeping in researching children's sexuality: Mess in ethics and methods. *Sexuality & Culture*, 18, 291-309.
- Sun, Y., Blewitt, C., Edwards, S., Fraser, A., Newman, S., Cornelius, J., & Skouteris, H. (2023). Methods and ethics in qualitative research exploring young children's voice: A systematic review. *International Journal of Qualitative Methods*, 22, 16094069231152449.
- UNESCO, UNAIDS, UNFPA, UNICEF, UN Women, and WHO (2018). *International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach*.

Retrieved from: <https://www.unfpa.org/publications/international-technical-guidance-sexuality-education>

Van de Doef, S., & Latour, M. (2009). *Ik vind jou lief*. Ploegsma.

Van Ham, K., Bolt, S., van Doesterling, M., Brilleslijper-Kater, S., Teeuw, R., van Rijn, R., ... & van der Lee, H. (2022). Reliability of the Sexual Knowledge Picture Instrument: a potential diagnostic instrument for sexual abuse in young children. *BMJ Paediatrics open*, 6(1), e001437.

Van Ham, K., Bolt, S., van Doesterling, M., Brilleslijper-Kater, S., Teeuw, R., van Rijn, R., ... & van der Lee, H. (2022). Appendix II SKPI Manual, *BMJ Paediatrics open*, 6(1), e001437. Retrieved from: https://bmjpaedsopen.bmj.com/content/bmjpo/suppl/2022/07/13/10.1136.bmjpo-2022-001437.DC1/bmjpo-2022-001437supp002_data_supplement.pdf

WHO Regional Office for Europe and BZgA. (2010). *Standards for sexuality education in Europe: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists*. Retrieved from: <https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2016/06/WHOStandards-for-Sexuality-Education-in-Europe.pdf>

WHO-Curriculum Matrix (2017). Retrieved from: <https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2017/03/WHO-Curriculum-Matrix-for-CSE-in-Europe.pdf>

Bijlage 1

Instrument voor Relationele en Seksuele Ontwikkeling (IRSO)

Geïnformeerde toestemming

Hallo, ik ben Wie ben jij?

Wat leuk dat je mee wil doen aan dit onderzoek. Hebben je (ouders, juf, meester) al iets verteld over dit onderzoek?

Dit onderzoek duurt zo', 10-15 minuutjes. Het is een onderzoek over de ontwikkeling van kinderen op het gebied van hun lichaam, hun gevoelens, en aardig en respectvol zijn tegen elkaar.

Ik ga je verschillende plaatjes laten zien van kinderen en volwassenen. Jij kunt me dan vertellen wat je ziet of wat je denkt dat er gebeurt. Als je het niet weet mag je dat ook zeggen. Dat is helemaal niet erg. Er zijn ook geen foute antwoorden, je mag alles zeggen wat je denkt. Als je een woord niet snapt wat ik gebruik, vraag dan vooral wat het betekent. Als je er geen zin meer in hebt mag je dat ook zeggen. Dan stoppen we ermee.

Begrijp je dat?

Wil je nog steeds meedoen? Wat fijn!

Zullen we dan beginnen?

	Opwarmplaatje	Vragen	Scoring
0		Wat zie je hier? Goed gedaan! Zullen we naar het volgende plaatje gaan?	

	Emotieherkenning en relaties		Kennis, houding en gedrag
1		Wat zie je hier? Wat is belangrijk in een vriendschap? Waarom is dat belangrijk?	• Benoemen van vriendschap = 2 • Benoemen van respect, vertrouwen, gelijkwaardigheid en empathie = 2 • Leuk/iemand om mee te spelen = 1 • Verkeerde inschatting/Weet het niet = 0 Maximaal 4 punten

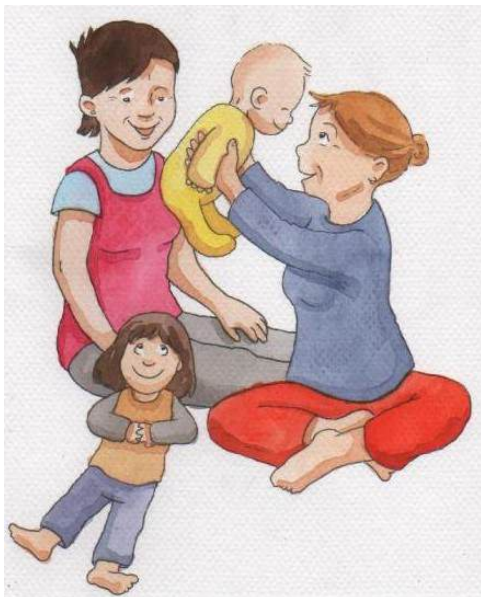
2		Wat gebeurt hier? Hoe denk je dat dit kind zich voelt? (Interviewer wijst naar het kind met de paardenstaart) Wat vind jij daarvan?	• Benoeming buitensluiten = 2 • Beschrijving van negatieve gevoelens = 2 • Verkeerde inschatting/Weet het niet = 0 • Expressie dat jongens en meisjes vrienden kunnen zijn, of gelijke interesses of rechten hebben =2 • Niet leuk = 1 Maximaal 6 punten
---	---	--	---

3		Wat zie je hier? Hoe voelt dit kind zich? 5-6: Wat doen mensen als ze verliefd zijn?	• Benoemen van verliefdheid = 2 • Beschrijving van verliefde gevoelens (vlinders in je buik, warm worden, bij de ander willen zijn, zenuwachtig voelen) = 2 • 5-6: Beschrijving van verliefd gedrag (zeggen dat ze elkaar lief vinden, zoenen, strelen, seks) = 2 • Verkeerde inschatting/Weet het niet = 0 Maximaal 4 of 6 punten
---	---	---	--

	Kennis van het lichaam		Kennis
4		Wat zie je hier? Hoe kun je zien dat het een jongen of een meisje is? <i>Als kind het niet spontaan noemt:</i> wijs genitaliën aan: Weet je hoe dit lichaamsdeel heet? Waar is dat lichaamsdeel voor? Wat kun je met dat lichaamsdeel doen? Groep 5-6: En wat nog meer?	Kennis genitaliën • Vulva/Vagina = 2 • Eigen woord: 1 • Penis/Piemel = 2 • Eigen woord: 1 • Onzinwoord/weet het niet = 0 Kennis functionaliteit genitaliën = 2 punten voor plassen) 5-6: 2 punten voor seks Maximaal 6 of 8 punten

	Diversiteit in relaties, vriendschappen en gezinssamenstelling		Kennis & attitudes
5		Wat gebeurt hier? Kunnen deze twee jongens later met elkaar trouwen? Groep 5-6: waarom kan dat wel of niet?	• Beschrijven van trouwen of een expressie van verliefdheid = 2 • Trouwen ja: 2 • Groep 5-6: expressie van respect of acceptatie van liefde/huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht = 2 • Negatieve antwoord of gevoelens/Weet het niet = 0 maximaal 4 of 6 punten

6

Groep: Wat zie je hier?

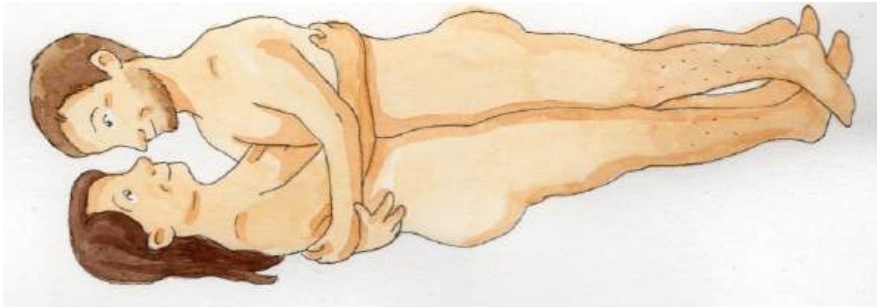
Kunnen deze twee moeders
en twee kinderen ook
samen een gezin zijn?

Waarom wel of niet?

- Positief antwoord op dat het een gezin kan zijn = 2
- Nee/Weet het niet = 0

Maximaal 2 punten

	Voortplanting: zwangerschap, conceptie & geboorte		Kennis
8		Wat zie je hier? Hoe komt die baby in haar buik? Hoe komt die baby uit haar buik?	• Beschrijft een zwangere vrouw = 2 • Correct antwoord op conceptie = 2 seks, beschrijving technische bevruchting (zaadje-eitje), beschrijving medische bevruchting (ivf, kid) • Correct antwoord op geboorte = 2 op natuurlijke (vagina) of medische ((keizersnee) wijze • Verkeerde inschatting/ locatie/met dokter/Weet het niet = 0 Maximaal 6 punten

	Volwassen seksualiteit		Kennis & vaardigheden
9		Wat zie je hier? Wat denk je dat ze aan het doen zijn?	• Beschrijving van een intieme relatie (verliefd, kussen, knuffelen, houden van elkaar, zijn getrouwd) = 1 • Geslachtsgemeenschap = 2 • Verkeerde inschatting/Weet het niet = 0 Maximaal 2 punten

	Seks in de media en weerbaarheid		Kennis & vaardigheden
10		Dit kind is geschrokken door het zien van blote mensen op de tablet. Wat kan dit kind nu doen?	• Beschrijving van een redelijke respons (b.v. uitzetten, iets anders kijken, een volwassene vertellen) = 2 • Verkeerde inschatting/Weet het niet = 0 Maximaal 2 punten

	Grenzen, privé-publiek, weerbaarheid		Kennis & vaardigheden
11		Wat gebeurt hier? Hoe denk je dat dit kind zich voelt? (wijs het roodharige kind aan) Wat zou hij kunnen doen?	• Beschrijving grensoverschrijdend gedrag = 2 • Beschrijving negatieve sociale interactie = 1 • Het roodharige kind wil dit niet, voelt zich niet fijn, is boos = 2 • Een of meer veiligheidsresponsen (Stop/hou op zeggen, weggaan, een volwassene vertellen) = 2 • Verkeerde inschatting/Weet het niet = 0 Maximaal 6 punten

13		Wat gebeurt hier? Wat vind jij hiervan? Waarom mogen kinderen de wc-deur niet opendoen als er iemand op zit?	Niet leuk voor meisje of expressie van een negatieve emotie =2 Uitleg over het respecteren van andermans privacy =2 Maximaal: 4 punten
----	---	---	---

12		Wat gebeurt hier? Oma wil knuffelen maar het kind wil dat niet. Wat kan het kind doen? Wat vind jij dat de oma moet doen?	Kindje wil niet geknuffeld worden door (een bekende, bijvoorbeeld oma) =2 Stop/hou op zeggen, met een ouder bespreken dat het kind dit niet wil, een andere manier van groeten afspreken = 2 Oma moet de grenzen van het kind respecteren = 2 Maximaal: 6 punten
----	---	--	--

	Afsluiter (3-4) & fysieke/culturele/religieuze diversiteit (5-6)		
7		Dit is het laatste plaatje. Wat zie je hier? (Groep 3-4) Goed zo! Hartstikke bedankt. Het ging heel goed! Groep 5-6: <i>(wijs de twee rechter kinderen individueel aan): waarom draagt dit kindje een hoofddoekje? Kunnen deze kinderen vrienden zijn waarom wel of niet?</i>	Groep 5-6: Benoeming diversiteit (kind met fysieke beperking = 1, kind met hijab =1) Beschrijving van religieuze of culturele achtergrond van hijab =2 Beschrijving inclusiviteit in vriendschappen -dat je bevriend kunt zijn met iemand van een andere cultuur/religie, en/of lichamelijke beperking = 2 Maximaal 6 punten
			Voor groep 3-4: maximaal 52 punten Voor groep 5-6: Maximaal 64 punten

Afsluiting en bedankje

Dan zijn we nu alweer klaar met het onderzoek, heel erg bedankt dat je mee wilde doen (naam)! Je hebt heel goed nagedacht.

Wat vond je van de vragen? En wat vond je van de plaatjes? Heb je nog vragen?

Wat ga je vandaag nog allemaal doen? Wat leuk! Zullen we dan teruggaan naar de klas?

Scoring van concepten en thema's per schoolgroep

Concept	Score Groep 3&4	Score Groep 5&6	Thema	Score Groep 3&4	Score Groep 5&6
1. Vriendschap	4	4	1. Emotieherkenning & Relaties	14	16
2. Buitensluiten	6	6			
3. Verliefdheid	4	6			
4. Kennis van het lichaam	6	8	2. Kennis van het lichaam	6	8
5. Diversiteit relaties	4	6	3. Diversiteit	6	14
6. Diversiteit gezinsvormen	2	2			
7. Fysieke, religieuze, culturele diversiteit*		6			
8. Voortplanting (zwangerschap, conceptie, bevalling)	6	6	4. Voortplanting	6	6
9. Volwassen seksualiteit	2	2	5. Volwassen seksualiteit	2	2
10. Seks in de media/online	2	2	6. Seks in de media & weerbaarheid**	2	2
11. Grensoverschrijding –seksueel getint	6	6	7. Grensoverschrijding & weerbaarheid**	12	12
12. Grensoverschrijding -relationeel	6	6			
13. Privacy*	4	4	8. Privacy	4	4
Totaal	52	64		52	64

*De bijbehorende plaatjes staan in een andere volgorde. De concepten onder hetzelfde thema zijn samengevoegd; **In rood**: hogere scoring voor Groep 5 en 6
Cursief: belangrijkste thema's die worden uitgevraagd; ** **weerbaarheid** wordt uitgevraagd bij: seks in de media/online en grensoverschrijding wat het totale puntenaantal tot 14 brengt.